

<http://dx.doi.org/10.18778/0208-6107.29.04>

Joanna Madalińska-Michalak

Uniwersytet Warszawski

Wydział Pedagogiczny

Katedra Dydaktyki i Pedagogiki

j.madalinska@uw.edu.pl

NAUCZANIE ETYKI W SZKOŁACH W POLSCE – ROZWIĄZANIA ORGANIZACYJNE ORAZ PODRĘCZNIKI I MATERIAŁY EDUKACYJNE

Abstrakt

W niniejszym artykule prezentowane są wyniki ogólnopolskich badań, które dotyczą opinii i doświadczeń nauczycieli etyki związanych z nauczaniem tego przedmiotu w szkołach w Polsce. Szczególna uwaga poświęcona jest ocenie rozwiązań organizacyjnych przyjętych na rzecz prowadzenia lekcji etyki w szkołach oraz ocenie podręczników i materiałów edukacyjnych służących do nauczania etyki. W badaniach zastosowano metodę sondażu diagnostycznego. Narzędziem badawczym był wystandaryzowany, autorski kwestionariusz ankiety „Nauczanie etyki w szkole”. Badaniem objęto nauczycieli etyki ze wszystkich polskich szkół, w których jest nauczany ten przedmiot. Analiza uzyskanych danych i wnioski z badań przyczyniają się do poszerzenia wiedzy pedagogicznej na temat nauczania etyki w szkołach w Polsce i jej miejsca w systemie edukacji. Badania kierują uwagę w stronę wyzwań, jakie stoją przed szkołami, aby etyka jako przedmiot nauczania była realizowana na najwyższym poziomie.

Słowa kluczowe:

etyka w szkole, dydaktyka, nauczanie, rozwiązania organizacyjne, podręczniki, materiały edukacyjne, system edukacji w Polsce

WPROWADZENIE

Celem prowadzonych w tym tekście rozważań jest udzielenie odpowiedzi na pytanie o to, jak realizowane jest nauczanie etyki w szkołach w Polsce, a zwłaszcza, jakie rozwiązania organizacyjne w zakresie nauczania etyki dominują w szkołach i na ile nauczyciele etyki korzystają z podręczników i materiałów edukacyjnych do etyki jako przedmiotu nauczania. Tak postawione

pytanie kieruje naszą uwagę w stronę bardziej szczegółowych kwestii: Czy w Polsce przeważa nauczanie etyki w poszczególnych oddziałach, w grupach międzyoddziałowych dla uczniów tylko z jednego rocznika, czy też w grupach międzyklasowych dla uczniów z różnych roczników? A może szkoły przyjmują jeszcze inne rozwiązania? Czy nauczyciele korzystają z podręczników i materiałów edukacyjnych do etyki w trakcie realizacji tego przedmiotu? Jeśli tak, to w jakim zakresie?

Badania zostały przeprowadzone w ramach projektu naukowego „Etyka w systemie edukacji w Polsce i w wybranych krajach świata zachodniego (Niemcy, Wielka Brytania, Hiszpania, Portugalia, Francja, USA, Norwegia, Finlandia)”, który był realizowany w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Projekt został pomyślany jako wkład w budowanie etyki jako przedmiotu szkolnego w systemie edukacji w Polsce oraz kształcenie nauczycieli. Założono w nim, że ze względu na stosunkowo krótką historię nauczania etyki w polskich szkołach należy podjąć namysł nad kształtem, jaki ów przedmiot winien lub mógłby przybrać, jak również nad jego teoretycznymi podstawami. W projekcie, dążąc do poszerzenia wiedzy naukowej na temat miejsca etyki w systemie edukacji w Polsce, założono, że należy między innymi: (1) przeprowadzić analizę rodzimego dorobku filozoficzno-pedagogicznego pod kątem dokonanego już namysłu nad funkcją etyki w procesie wychowania; (2) zbadać funkcjonowanie etyki jako przedmiotu obecnego w polskim systemie szkolnictwa (tutaj położono nacisk na analizę programów i podręczników do nauczania etyki oraz dyskusję nad postacią i funkcją tego przedmiotu, która była i jest prowadzona w prasie oraz naukowych periodykach, a także na doświadczenia nauczycieli związane z nauczaniem tego przedmiotu w szkołach w Polsce oraz kształcenie nauczycieli na potrzeby realizacji tego przedmiotu); oraz (3) podjąć namysł nad etycznym wymiarem wykonywania zawodu nauczyciela.

Biorąc pod uwagę tak określone założenia projektu, należy zaznaczyć, że prezentowane tutaj wybrane wyniki badań na temat organizacji lekcji etyki w szkołach oraz podręczników i programów edukacyjnych, służących do realizacji tego przedmiotu nauczania, wpisują się w poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o funkcjonowanie etyki jako przedmiotu obecnego w systemie edukacji w Polsce. Wyniki badań dotyczące takich problemów, jak chociażby: (1) kształtowanie się zmienności w zakresie dostępu do tego przedmiotu w latach 2006–2015, (2) tendencje jego przekształceń (dynamiki i kierunku zmian), aktualny stan nauczania etyki i przygotowania nauczycieli do jej nauczania w Polsce, (3) opinie nauczycieli etyki na temat obowiązujących podstaw programowych z zakresu etyki pod kątem określonych w nich celów i treści kształcenia, zalecanych warunków i sposobów realizacji zajęć z etyki na

różnych poziomach kształcenia, (4) wyzwania, z jakimi mierzą się nauczyciele etyki w nauczaniu tego przedmiotu, czy też (5) relacje między etyką i religią w szkołach, są szeroko omówione w książce *Etyka w systemie edukacji w Polsce*¹.

METODA BADAŃ ORAZ DOBÓR PRÓBY I CHARAKTERYSTYKA OSÓB BADANYCH

Relacjonowane badania mają charakter badań diagnostycznych, z położeniem nacisku na badania sondażowe². Jako technikę badawczą zastosowano ankietę on-line. Jednym z organizacyjnych priorytetów dotyczących realizacji badań z wykorzystaniem ankiety on-line było niezakłócanie rytmu funkcjonowania szkoły, pracy nauczycieli i niezabieranie nauczycielom więcej czasu, niż było to konieczne. W związku z tym w trakcie konstrukcji ankiety starano się, aby ankieta nie była zbyt obszerna i jednocześnie by przeważająca liczba pytań miała charakter zamknięty. Narzędziem badawczym był zaprojektowany specjalnie na potrzeby badań autorski kwestionariusz ankiety „Nauczanie etyki w szkole”, który został poddany standaryzacji. W kwestionariuszu większość pytań została sformułowana w sposób rozstrzygający. Część pytań została skonstruowana w formie otwartej – respondenci byli proszeni o sformułowanie własnej odpowiedzi, mieli oni zatem możliwość podzielenia się swoimi przemyśleniami, doświadczeniami na podejmowane w badaniu tematy w swobodnej wypowiedzi.

Prezentowane badania miały charakter ogólnopolski. Podjęto w nich decyzję o celowym doborze próby. Badania były prowadzone w schemacie przeglądowym na całej populacji (badanie wyczerpujące)³. Objęto nimi nauczycieli etyki ze wszystkich polskich szkół, w których był nauczany ten przedmiot. Listy z zaproszeniem do udziału w badaniach wysłano na adresy e-mailowe wszystkich szkół podstawowych, gimnazjów, szkół ponadgimnazjalnych (zarówno samodzielnych, jak i funkcjonujących w zespołach), w których nauczano w roku szkolnym 2015/2016 etyki (łącznie niemal cztery tysiące jednostek). Badanie miało charakter dobrowolny, bez wynagrodzenia.

¹ Joanna Madalińska-Michalak, Antoni Józef Jeżowski, Szymon Więśław, *Etyka w systemie edukacji w Polsce*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017.

² Earl Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, tłum. W. Betkiewicz, M. Bucholc, P. Gadomski, J. Haman, A. Jasiewicz-Betkiewicz, A. Kłoskowska-Dudzińska, M. Kowalski, M. Mozga, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 267–307.

³ Krzysztof Konarzewski, *Jak uprawiać badania oświatowe? Metodologia praktyczna*, wyd. 1, WSiP, Warszawa 2000, s. 91.

W odpowiedzi na skierowane do nauczycieli zaproszenie do udziału w badaniach uzyskano w sumie 1266 kwestionariuszy ankiet, które poddano kontroli pod względem kompletności oraz zweryfikowano, czy respondent był nauczycielem etyki. Do dalszych analiz pozostawiono 1094 ankiety. Dane uzyskane na podstawie zakwalifikowanych do badań wypełnionych kwestionariuszy zostały poddane ilościowej analizie statystycznej i jakościowej interpretacji.

Analiza danych uzyskanych od nauczycieli etyki zakwalifikowanych do badań pozwala przybliżyć szkoły, w których pracują ci nauczyciele oraz samych nauczycieli. I tak, na podstawie uzyskanych danych można stwierdzić, że w grupie badanych nauczycieli dominują nauczyciele szkół podstawowych (51% respondentów uczyło w samodzielnych szkołach podstawowych, a dodatkowe 7% w zespołach obejmujących szkołę podstawową i gimnazjum). Nauczyciele samodzielnych gimnazjów stanowili 16% ogółu badanych. Łącznie z tymi, którzy uczyli w zespołach, co czwarty respondent (w sumie 23% badanych) uczył etyki w gimnazjum oraz co czwarty respondent uczył etyki w szkole ponadgimnazjalnej.

Tabela 1. Nauczyciele etyki według typu szkoły

	liczba odpowiedzi	procent
szkoła podstawowa (samodzielna)	554	51
gimnazjum (samodzielne)	177	16
zespół szkół (szkoła podstawowa z gimnazjum)	80	7
liceum ogólnokształcące (samodzielne lub w zespole z gimnazjum)	136	12
szkoła ponadgimnazjalna (zespół szkół ponadgimnazjalnych)	115	11
inne	32	3
łącznie	1094	100

Źródło: opracowanie własne.

Zdecydowana większość badanych nauczycieli etyki pracowała w szkołach publicznych. Nauczyciele ze szkół niepublicznych stanowili tylko 4% ogółu uczestniczących w badaniu.

Szkoły, których nauczyciele wzięli udział w badaniu, liczyły od kilkadziesiątu do kilkuset uczniów. W badaniu w większości wzięli udział nauczyciele etyki, którzy pracują w szkołach powyżej 300 uczniów (od 301 do 800 uczniów – w sumie 54% badanych).

Tabela 2. Nauczyciele etyki według liczby uczniów w szkole (zespole)

	liczba odpowiedzi	procent
poniżej 70	65	6
71–150	113	10
151–300	228	21
301–450	272	25
451–800	320	29
powyżej 800	96	9
łącznie	1094	100

Źródło: opracowanie własne.

Badani nauczyciele pracowali w szkołach mających siedziby w miejscowościach różnej wielkości. Dane w tabeli 3 pokazują, że najliczniejszą grupę stanowili nauczyciele pracujący w szkołach w miastach (aż 83% badanych). Nauczyciele pracujący w szkołach na wsi stanowili w sumie 17% ogółu badanych.

Tabela 3. Nauczyciele etyki według siedziby szkoły

	liczba odpowiedzi	procent
miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	253	23
miasto 100–500 tys. mieszkańców	233	21
miasto 20–100 tys. mieszkańców	261	24
miasto do 20 tys. mieszkańców	159	15
wieś	188	17
łącznie	1094	100

Źródło: opracowanie własne.

NAUCZANIE ETYKI W SZKOŁACH W ŚWIETLE WYNIKÓW BADAŃ

Do jednych z zasadniczych kwestii związanych z nauczaniem etyki w szkołach w Polsce, obok dostępu uczniów do tego przedmiotu w szkołach, przygotowania nauczycieli do realizacji przedmiotu, jakości obowiązujących podstaw programowych pod kątem określonych w nich celów i treści kształcenia, zalecanych warunków i sposobów realizacji zajęć z etyki na różnych poziomach kształcenia,

czy też prestiżu tego przedmiotu, który dopiero przebija się do świadomości uczniów i ich rodziców należy zaliczyć organizację lekcji etyki w szkołach oraz podręczniki i materiały edukacyjne do tego przedmiotu.

Poniżej prezentowane są wybrane, wydaje się najistotniejsze wyniki badań, odnoszące się do realizacji przedmiotu etyka w szkołach w Polsce pod kątem przywołanego wyżej sposobu organizacji lekcji etyki w szkołach oraz podręczników i materiałów edukacyjnych do nauczania etyki.

Nauczanie etyki – organizacja lekcji etyki

W prowadzonych badaniach ze względu na specyfikę przedmiotu, jakim jest etyka w szkołach i wciąż krótką historię tego przedmiotu w naszym systemie szkolnictwa po 1989 roku, byliśmy zainteresowani tym, jaka forma organizacji lekcji etyki dominuje w naszych szkołach: czy przeważa nauczanie etyki w poszczególnych oddziałach, w grupach międzyoddziałowych dla uczniów tylko z jednego rocznika, czy też w grupach międzyklasowych dla uczniów z różnych roczników?

Analiza uzyskanych danych pokazała, że tylko 12% nauczycieli prowadzi lekcje etyki w oddziałach, czyli z zespołem uczniów znających się także z lekcji na innych przedmiotach. Prawie dwa razy tyle zajęć (23%) prowadzonych jest dla uczniów z różnych oddziałów, ale dla jednego rocznika (poziomu jednej klasy). Dwie trzecie zajęć realizowanych jest w grupach międzyoddziałowych dla uczniów z różnych roczników. Niewielki odsetek (2%) to zajęcia z jednym uczniem lub uczennicą. To ciekawa informacja, że w 27 przypadkach szkoły umiały odpowiedzieć pozytywnie na zapotrzebowanie uczniów (ich rodziców) i zapewne mimo wielu argumentów przeciwko takiemu rozwiązaniu zorganizowały lekcje etyki (zob. tabela 4).

Tabela 4. Lekcje etyki – rozwiązania organizacyjne

	liczba odpowiedzi	procent
w poszczególnych oddziałach	132	12
w grupach międzyoddziałowych dla uczniów tylko z jednego rocznika	248	23
w grupach międzyoddziałowych dla uczniów z różnych roczników	687	63
dla jednego ucznia	27	2
łącznie	1094	100

Źródło: opracowanie własne.

Organizacja nauczania etyki w zależności od lokalizacji szkoły pokazuje, że najczęściej lekcji we własnym oddziale uczniów realizowanych jest w szkołach wiejskich (21%), co może wynikać także z liczebności oddziałów w tych szkołach. Nauczanie w grupach międzyoddziałowych dominuje w miastach powyżej 500 tys. mieszkańców (27%). Największy odsetek zajęć w grupach międzyklasowych występuje zaś w miastach poniżej 100 tys. mieszkańców (66%), a zajęcia dla pojedynczych uczniów dominują na wsiach (8%).

Tabela 5. Lekcje etyki – rozwiązania organizacyjne (wg siedziby szkoły) [%]

	w poszczególnych oddziałach	w grupach międzyoddziałowych dla uczniów tylko z jednego rocznika	w grupach międzyoddziałowych dla uczniów z różnych roczników	dla jednego ucznia
miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	11	27	61	1
miasto 100–500 tys. mieszkańców	10	24	64	1
miasto 20–100 tys. mieszkańców	9	23	66	2
miasto do 20 tys. mieszkańców	11	25	62	2
wieś	21	12	59	8
łącznie	12	23	63	2
łącznie			1094	100

Sumy w wierszach tej i kolejnych tabel nie zawsze dają wynik dokładnie 100, co jest efektem zaokrągleń wyników cząstkowych. Źródło: opracowanie własne.

Ciekawym spostrzeżeniem jest i to, że w szkołach niepublicznych dominowały zajęcia z etyki w poszczególnych oddziałach (55%), zaś w szkołach publicznych w grupach międzyklasowych (64%). Można przyjąć założenie, że w szkołach publicznych, z uwagi na ich masowość, oczekiwania uczniów w zakresie zaspokojenia potrzeby uczenia się etyki są bardziej spolaryzowane, zaś w szkołach niepublicznych ich bardziej elitarny (w pewnym zakresie) charakter rzutuje na postawy całych oddziałów klasowych.

Tabela 6. Lekcje etyki – rozwiązania organizacyjne (wg rodzaju szkoły) [%]

	w poszczegól- gólnych oddziałach	w grupach międzyoddziałowych dla uczniów tylko z jednego rocznika	w grupach międzyoddziałowych dla uczniów z różnych roczników	dla jednego ucznia
niepubliczna	55	13	33	0
publiczna	10	23	64	3
łącznie	12	23	63	2
łącznie			1094	100

Źródło: opracowanie własne.

Analiza lekcji etyki według typu szkoły daje następujący obraz: lekcje etyki w grupach międzyoddziałowych dla uczniów tylko z jednego rocznika dominują w liceach ogólnokształcących (były one zorganizowane w 41% badanych liceów), zarówno samodzielnych, jak i w zespołach z gimnazjum. Jeśli chodzi o organizację lekcji etyki w grupach międzyoddziałowych dla uczniów z różnych roczników to w przeważającej mierze są one organizowane w szkołach podstawowych (były one zorganizowane w 69% szkół podstawowych), zaś w pojedynczych oddziałach – w zespołach szkół podstawowych i gimnazjów (23%).

Tabela 7. Lekcje etyki – rozwiązania organizacyjne (wg typu szkoły) [%]

	dla jednego ucznia	w grupach międzyoddziałowych dla uczniów tylko z jednego rocznika	w grupach międzyoddziałowych dla uczniów z róż- nych roczników	w poszcze- gólnych oddziałach
szkoła podstawowa (samodzielna)	3	15	69	13
gimnazjum (samodzielne)	5	27	62	7
zespół szkół (szkoła podstawowa z gimnazjum)		13	65	23
liceum ogólnokształ- cące (samodzielne lub w zespole z gimnazjum)	0	41	53	6
szkoła ponadgimnaz- jalna (zespół szkół ponadgimnazjalnych)	0	38	48	14
inne	0	19	59	22
łącznie	2	23	63	12
łącznie			1094	100

Źródło: opracowanie własne.

Analiza organizacji lekcji etyki w zależności od liczebności szkoły pokazuje, że najczęściej lekcji w pojedynczych oddziałach (27%) odbywa się w szkołach niedużych: 71–150 uczniów. W grupach międzyklasowych lekcje prowadzone są w szkołach dużych (30%): 451–800 uczniów. W grupach międzyoddziałowych (66%) dominują szkoły od 151 do 300 uczniów i jest to także spory odsetek. Można założyć, że w szkołach poniżej 70 uczniów realizowanie zajęć w grupach międzyoddziałowych, niezależnie od typu szkoły, jest mało prawdopodobne, gdyż nie ma tam warunków do prowadzenia oddziałów równoległych klas. Wreszcie najczęściej zajęć indywidualnych z etyki (5%) realizowanych jest w szkołach o liczebności 71–150 uczniów, czyli tam, gdzie środowisko szkolne jest relatywnie małe, uczniowie i ich rodzice na ogół się znają, a w poszczególnych rocznikach znajdują się osoby opowiadające się za nauczaniem ich (ich dzieci) etyki.

Tabela 8. Lekcje etyki – rozwiązania organizacyjne (wg liczby uczniów w szkole/zespole) [%]

	w poszczegól- nych oddziałach	w grupach międzyoddziałowych dla uczniów tylko z jednego rocznika	w grupach międzyoddziałowych dla uczniów z różnych roczników	dla jednego ucznia
powyżej 800	7	27	65	1
451–800	6	30	63	1
301–450	12	21	64	3
151–300	14	17	66	4
71–150	27	17	50	5
poniżej 70	17	17	65	2
łącznie	12	23	63	2
łącznie			1094	100

Źródło: opracowanie własne.

Respondenci, wskazując na trudności organizacyjne, podnosili kwestię niekorzystnych godzin wyznaczanych na lekcje etyki – godziny zerowe (przed zwyczajowym rozpoczęciem zajęć w szkole) lub ostatnie, „po lekcjach”, co zapewne może być pewnym utrudnieniem, zwłaszcza w zakresie utrzymania podczas zajęć wymaganej frekwencji.

Badania pokazują również, że nauczycielom z pewnością nie odpowiada formuła zajęć z etyki jako dodatkowych i nieobowiązkowych, a tym samym – w ich postrzeganiu – mniej prestiżowych. Dodatkowy problem stanowią mało liczne grupy, co wydaje się jednak kuriozalne – w innych kontekstach nauczyciele wskazują często niewielkie grupy jako ideał organizacji szkoły, tymczasem okazuje się, że może to stanowić o tym, iż etyka traktowana jest jako

przedmiot „mniej ważny”. Powoduje to problemy z frekwencją na zajęciach. Kolejne problemy to mała liczba godzin przedmiotu (dla nauczyciela?) oraz brak wsparcia ze strony szkoły, w tym dyrektora.

Nauczanie etyki – podręczniki i materiały edukacyjne

Badani zostali poproszeni o odpowiedź na pytanie o to, czy korzystają z podręcznika(-ów) do etyki umożliwiających realizację programu nauczania. Uzyskany materiał pokazał, że aż 55% badanych nauczycieli stwierdziło, że nie korzysta z podręcznika w trakcie realizacji zajęć etyki w szkołach. Odpowiedzi na pytania otwarte w ankiecie odsłoniły wiele przyczyn tego stanu rzeczy. Zasadniczej przyczyny można upatrywać chociażby w tym, że – jak stwierdzali dosadnie badani – brak jest „dobrego podręcznika do nauczania, nie mówiąc o braku dobrego podręcznika metodycznego”.

Badania pokazały także, że chętniej po podręczniki do nauczania etyki sięgają nauczyciele szkół ponadgimnazjalnych, niż szkół podstawowych i gimnazjów. Największą popularnością cieszą się one wśród nauczycieli pracujących w zespołach szkół ponadgimnazjalnych oraz nauczycieli liceów (odpowiednio 84 i 72%). W przypadku szkół podstawowych tylko co trzeci badany korzysta z podręcznika w swojej pracy (tabela 9).

Tabela 9. Korzystanie z podręcznika (-ów) do etyki (wg typu szkoły) [%]

	nie	tak
szkoła podstawowa (samodzielna)	64	36
gimnazjum (samodzielne)	67	33
zespół szkół (szkoła podstawowa z gimnazjum)	74	26
liceum ogólnokształcące (samodzielne lub w zespole z gimnazjum)	28	72
szkoła ponadgimnazjalna (zespół szkół ponadgimnazjalnych)	16	84
inne	50	50
łącznie	55	45

Źródło: opracowanie własne.

Uczestnicy badań byli zapytani także o to, czy byliby skłonni uczestniczyć w tworzeniu nowego podręcznika do etyki, a jeśli tak, to czemu poświęciliby najwięcej uwagi. Uzyskane dane dowodzą, że aż co drugi biorący udział w badaniu nauczyciel byłby chętny uczestniczyć w tworzeniu takiego podręcznika. Nauczyciele etyki proponowali, by treści poruszane w podręcznikach:

– odnosiły się do różnych sytuacji, z którymi mierzą się uczniowie, i obrazowały różne problemy moralne,

- sprzyjały budowaniu systemu wartości uczniów,
- zawierały dobrane do danego etapu kształcenia sformułowania tematyki obejmującej co najmniej 3 lata nauczanego przedmiotu, czyli stopniowe wprowadzanie pojęć etycznych.

Nauczyciele podkreślali, że podręczniki do etyki nie powinny pełnić wyłącznie funkcji informacyjnej i służyć tylko ułatwianiu nabywania wiedzy. Treści kształcenia powinny być w nich tak przedstawiane, aby stawiać przed uczniami problemy do rozwiązywania i wspierać ich w rozwijaniu krytycznego myślenia oraz w rozwijaniu umiejętności sądenia i podejmowania decyzji, zwłaszcza w sytuacjach niejasnych, w których pojawiają się dylematy (problemowe ujęcie treści kształcenia).

Podręczniki do etyki powinny zaciekawiać uczniów, pobudzać ich do samodzielnego zdobywania wiedzy i rozwijać różne zdolności, nie tylko poznawcze. Podręczniki powinny być wyposażone w materiały praktyczne: karty pracy, zeszyty ćwiczeń, wypisy tekstów źródłowych, przewodniki do pracy własnej (samokształceniowej) oraz w przewodnik metodyczny dla nauczycieli (tutaj ważne byłyby scenariusze zajęć oraz propozycje gier i zabaw do wykorzystania na zajęciach przez nauczyciela). Tematy poruszane w podręcznikach należałoby obudować zagadnieniami do dyskusji, pytaniami, problemami, poleceniami, zadaniami i ćwiczeniami. Ponadto, podręczniki powinny skłaniać do wykorzystania w toku kształcenia różnych materiałów multimedialnych (na CD-ROM-ie lub w sieci).

Ilustracją przedstawionych przez respondentów propozycji w zakresie opracowania wartościowych podręczników do nauczania etyki niech będą niektóre ich wypowiedzi:

Podręcznik musi być przyjazny, napisany w mądry ale i jednocześnie prosty sposób; to najtrudniejsze zadanie, ale – moim zdaniem – i najważniejsze. Idąc z duchem czasu musi być dostępny zarówno w wersji papierowej, jak i online (w Internecie w wersji bardziej rozbudowanej). Powinien być wyposażony w pokaźny zestaw materiałów audio-wizualnych. Uczeń powinien otrzymać propozycje ciekawych projektów, gdyż ta metoda rozwija najbardziej mózg młodego człowieka i uczy go współdziałania z innymi ludźmi (nie tylko rówieśnikami). Należałoby zaproponować udział w ciekawych konkursach ogólnopolskich i europejskich, ukierunkowanych na poszukiwanie dobra w różnych sferach życia społecznego i odnajdywanie radości w czynieniu dobra.

E1-0798

Podręczniki powinny zawierać nie tylko teorię, ale również teksty źródłowe, proponowaną literaturę, filmy itd. Warto zwrócić uwagę na odwołania do współczesnych, bieżących problemów.

E1-0046

Przygotowanie zastawu ćwiczeń, zajęć warsztatowych możliwych do wykorzystania na zajęciach. Zależy mi na tym, by podręcznik był jak najbardziej praktyczny.

E1-0009

Tworzenie tematów korelujących z wszystkimi przedmiotami w szkole odpowiednio do poziomu nauczania, oczywiście zgodnymi z PP i od poszerzenia jej treści należałoby zacząć. Pomocny jest zawsze dobry Program Nauczania. Poza tym, jak można mówić o jednym podręczniku, gdy potrzeba ich wiele, odpowiednio do etapu kształcenia.

E1-0442

W nowym podręczniku mogłoby być więcej materiałów praktycznych dla uczniów, na przykład tematy do dyskusji, do wypowiedzi pisemnych. Młodzież zainteresowana jest również pogłębianiem wątków psychologicznych w kontekście etyki. Mniej miejsca zajmowałaby historia filozofii.

Badani mówili o tym, na czym miałyby polegać zasadnicze zmiany w budowaniu takich podręczników, w następujący sposób:

Na tym, żeby podręczniki nie były banalne. Żeby otwierały dyskusję i skłaniały do myślenia, zamiast podawania wiedzy i gotowych rozwiązań.

E1-0214

Na ciekawych pomysłach „wywoływania” tematu i prowadzenia go, na tworzeniu materiałów dydaktycznych, na różnorodności form pracy.

E1-0259

Na doborze tekstów. Chodzi o różnorodność, mądry wybór (od bajek filozoficznych, przekładów z bogatej literatury filozoficznej francuskiej dla dzieci, fragmentów artykułów z prasy, artykułów czołowych współczesnych filozofów, socjologów). Ciekawy sposób prezentacji (np. w konwencji komiksowej, jak „Szczęście według Niny”, dialogowej (ludzi o różnych poglądach), itp.

E1-0800

Na dopasowaniu treści do wieku dzieci, zwłaszcza klas młodszych. Na stworzeniu kart pracy, na atrakcyjnej szacie graficznej dla maluchów.

E1-0212

Na próbie sformułowania tematyki obejmującej co najmniej trzy lata nauczanego przedmiotu, czyli stopniowe wprowadzanie pojęć etycznych, historii filozofii, po współczesne dylematy moralne w wymiarze trzech lat po sześćdziesiąt jednostek lekcyjnych w każdym roku.

E1-0111

Na przygotowaniu kart pracy do poszczególnych lekcji poruszających dane zagadnienie, w oparciu o konkretne sytuacje z życia wzięte.

E1-0443

Na stworzeniu jak największej liczby sensownych scenariuszy z propozycjami gier, zabaw, projektów; tak by stały się praktyczną pomocą dla nauczycieli. Założenie, że przed każdą lekcją nauczyciel znajdzie kilka godzin na przygotowanie autorskich, ciekawych zajęć jest przecież utopią.

E1-1241

W badaniach respondenci zostali także zapytani, czy korzystają z materiałów edukacyjnych umożliwiających im realizację programu nauczania etyki. Zebrane dane pokazują, że ponad 86% badanych korzysta z takich materiałów.

Tabela 10. Korzystanie z materiałów edukacyjnych do etyki

	liczba odpowiedzi	procent
tak	943	86,2
nie	151	13,8
łącznie	1094	100,0

Źródło: opracowanie własne.

W realizacji zajęć z etyki, jak mówili biorący udział w badaniu nauczyciele, bardzo pomocne okazują się przede wszystkim materiały zamieszczone w Internecie. Co drugi respondent, który zadeklarował korzystanie z materiałów edukacyjnych w realizacji programu nauczania etyki, stwierdził, że sięga do materiałów znajdujących się na stronach internetowych poświęconych nauczaniu, w tym nauczaniu etyki. Ważne miejsce zajmują następujące portale edukacyjne: www.etykawszkole.pl, www.scholaris.pl, www.profesor.pl, <http://www.edux.pl>, www.educarium.pl, www.etykapraktyczna.pl, www.edukacjaetyczna.pl. Zamieszczone tam materiały w postaci kart pracy, scenariuszy zajęć, prezentacji, różnych pomysłów na zajęcia, opracowane często przez innych nauczycieli etyki, okazują się niezmiernie ważne dla respondentów. Dużą popularnością wśród badanych cieszy się zamieszczony na stronie Ośrodka Rozwoju Edukacji program nauczania etyki na II, III i IV poziomie edukacyjnym autorstwa Anny Ziemskiej i Łukasza Malinowskiego pt.: *Ludzkie ścieżki* oraz książka Andrzeja Szostka *Pogadanki z etyki*, która przedstawia podstawowe pojęcia i wyjaśnienia z dziedziny etyki i filozofii moralności.

Nauczyciele etyki twierdzili w badaniu, że wykorzystują na swoich lekcjach filmy poruszające problemy moralne – i są to zarówno filmy fabularne, jak i dokumentalne. Dużą rolę w realizacji zajęć odgrywa także korzystanie z artykułów prasowych, wywiadów, tekstów literackich, filozoficznych, z bajek,

baśni i opowiadań dla dzieci (na pierwszym etapie kształcenia) oraz z materiałów, które badani zdobyli na studiach podyplomowych czy kursach przygotowujących do nauczania etyki w szkołach. Ilustracją tego stanu rzeczy niech będzie kilka wypowiedzi nauczycieli etyki:

Korzystam z materiałów dotyczących etyki, zamieszczanych na stronach wydawnictw, na stronach uczelni wyższych, na stronach poświęconych etyce – dla nauczycieli i nie tylko dla nauczycieli.

E1-0111

Korzystam z licznych książek zarówno filozoficznych, jak i „obrazujących” pewne zagadnienia, wykorzystuję artykuły prasowe, wiedzę i pomysły z portali internetowych.

E1-0054

Książki dostępne na rynku wydawniczym o tematyce filozoficznej, polecane np. przez Stowarzyszenie Phronesis. Dodatkowo na zajęciach wykorzystuję literaturę dziecięcą, której treści odpowiadają tematowi lekcji. Pomocne są mi także ilustracje sytuacyjne, zdjęcia (np. miejsc historycznych, czy postaci), wiele informacji znajduję w źródłach internetowych. Wspieram się także twórczością własną, gdyż wciąż moim zdaniem zbyt mało materiałów do nauczania etyki znajduje się na rynku. Podczas lekcji wykorzystuję także gry, materiały plastyczne i klocki lego, w celu uatrakcyjnienia zajęć, a także w celu poszerzenia perspektywy, zapatrywań na dany problem, by ująć rzecz z nieco innej strony.

E1-0121

Przygotowane przeze mnie prezentacje, karty pracy, drzewka decyzyjne. Sięgam też do klasyki – od Hamleta po filmy typu „Awatar” czy „Epoka lodowcowa” i bajek, np. „Opowieść o ciepłych i puchatych”, „Bajki filozoficzne”.

E1-0046

Badani, oprócz zasobów Internetu, filmów, tekstów źródłowych, książek itp., wykorzystują także własne materiały wytworzone w toku pracy.

Poszukuję w zasobach Internetu (www.etykawszkole.pl) ciekawych pomysłów na przeprowadzenie lekcji, ale materiałów jest bardzo mało. Przygotowywanie się do lekcji etyki wymaga od nauczyciela dużo czasu i cierpliwości.

E1-0169

Wykorzystuję materiały ze studiów filozoficznych i polonistycznych. Sięgam po materiały dostępne na stronach internetowych wydawnictw edukacyjnych i forach nauczycieli etyki. Na bieżąco gromadzę ciekawe filmy, artykuły, zdjęcia, książki, itp., by móc po nie sięgnąć w dogodnym czasie. Niektóre materiały opracowuję samodzielnie. Czasami proszę uczniów o przygotowanie materiałów na jakiś temat.

E1-0159

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Niniejszy artykuł został poświęcony problematyce związanej z rozwiązaniami organizacyjnymi w zakresie nauczania etyki w szkołach w Polsce oraz z korzystaniem przez nauczycieli z podręczników i materiałów edukacyjnych do etyki jako przedmiotu nauczania.

Badania pokazały, że Polsce przeważa nauczanie etyki w grupach międzyoddziałowych dla uczniów z różnych roczników poszczególnych oddziałach. Tylko 12% nauczycieli prowadzi lekcje etyki w oddziałach (z zespołem uczniów znajdujących się także z lekcji na innych przedmiotach). Sporadycznie prowadzone są lekcje etyki z jednym uczniem lub uczennicą.

Badania pozwalają wysnuć wniosek, że organizacja zajęć z etyki stanowi poważny problem dla nauczycieli tego przedmiotu, którzy zwracali uwagę na grupy międzyoddziałowe, a więc różny wiek i poziom uczniów uczestniczących w jednej lekcji, z czym, jak się okazuje, nauczyciele nie radzą sobie najlepiej – nie potrafią owej różnorodności wykorzystać jako atutu, uznają ją raczej za przeszkodę i pozbawienie komfortu w procesie nauczania (mówienia językiem rozumianym tylko w danym zespole, artykułowania poleceń na podobnym poziomie, odwoływania się do podobnych doświadczeń kulturowych czy pokoleniowych). Jednocześnie sygnalizowany przez nauczycieli problem trudności w radzeniu sobie z umiejętnościami pracy w grupach z różnym wiekiem uczniów sygnalizuje jeszcze inną, nie najlepszą stronę edukacji nauczycieli w Polsce. Należy więc wyrazić obawy, czy oferowane zajęcia w programach studiów pedagogicznych, czy choćby przygotowania pedagogicznego nie służą bardziej przyporządkowaniu uczniów do poszczególnych kategorii wiekowych i dopasowywaniu do nich własnych kompetencji nauczycielskich niż wykorzystaniu tej wiedzy dla uelastyczenia własnych kompetencji tak, by „dotrzeć” do uczniów w różnym wieku, korzystających w tym samym czasie z prowadzonych przez nauczycieli zajęć.

Jeśli chodzi o korzystanie przez nauczycieli z podręczników do etyki w trakcie realizacji zajęć, to badania pokazują, że nauczyciele w większości z nich nie korzystają i mają ku temu wiele ważnych powodów. Z wypowiedzi nauczycieli etyki można wyprowadzić wniosek, iż zależałoby im na podręcznikach, które w zależności od poziomu edukacyjnego podpowiadałyby, czy wręcz wskazywały, podobnie jak czynią to popularne poradniki metodyczne – sposób pracy na lekcjach. Możliwość korzystania z takich podręczników z pewnością zaoszczędziłaby im czasu, który część z nich poświęca na poszukiwanie materiałów edukacyjnych do prowadzenia zajęć czy na samodzielne tworzenie takich materiałów.

Zebrany materiał rysuje obraz nauczyciela etyki. W obrazie tym pojawia się znamienne cecha, jaką jest, jak stwierdziła jedna z badanych osób, „ciągłe poszukiwanie, drażnienie, szperanie w różnego typu materiałach” w celu przygo-

towania się do zajęć i ich dobrej realizacji. Badani wskazywali na trudności w przygotowywaniu się do prowadzenia lekcji etyki. Brak podręczników, które by ich zadowalały (zwłaszcza na niższych poziomach kształcenia), w połączeniu z niedostatkami materiałów edukacyjnych wymaga od nauczycieli etyki dużego nakładu czasu na opracowanie zajęć.

BIBLIOGRAFIA

- Babbie Earle, *Badania społeczne w praktyce*, tłum. W. Betkiewicz, M. Bucholc, P. Gadomski, J. Haman, A. Jasiewicz-Betkiewicz, A. Kloskowska-Dudzińska, M. Kowalski, M. Mozga, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- Konarzewski Krzysztof, *Jak uprawiać badania oświatowe? Metodologia praktyczna*, wyd. 1, WSiP, Warszawa 2000.
- Madalińska-Michalak Joanna, Jeżowski Józef Antoni, Więśław Szymon, *Etyka w systemie edukacji w Polsce*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 14.04.1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych (Dz.U. z 1992 r. Nr 36, poz. 155; uwzględniono zmiany: Dz.U. z 1993 r. Nr 83, poz. 390; Dz.U. z 2014 r. poz. 478).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 30.06.1999 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych (Dz.U. z 1999 r. Nr 67, poz. 753).

TEACHING ETHICS IN SCHOOLS IN POLAND – ORGANIZATIONAL SOLUTIONS, HANDBOOKS AND EDUCATIONAL MATERIALS

The article presents the results of a nationwide survey concerning the opinions and experiences of ethics teachers related to the teaching of this subject in schools in Poland. Particular attention is devoted to the assessment of organizational solutions adopted to conduct ethics lessons in schools and the assessment of textbooks and educational materials for teaching ethics. The survey was based on diagnostic poll method. The research tool was a standardized questionnaire titled "Teaching ethics in school". The questionnaire was addressed to ethics teachers in all Polish schools in which this subject is taught. The analysis of the obtained data and conclusions from the research contribute to expanding pedagogical knowledge about teaching ethics in schools in Poland and its place in the education system. The research pays attention to the challenges faced by schools, so that ethics as a subject of teaching be carried out at the highest level.

Keywords:

ethics in school, teaching ethics: organizational solutions, handbooks, educational materials, education system in Poland